

УДК 94(477+438) “19/20”

Юлія Конарівська

**ПРОБЛЕМАТИКА ПОЛЬСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

У статті аналізуються питання польського національного руху середини ХІХ ст. на Правобережній Україні, які досліджували українські історики за останнє десятиліття. Виділено проблеми, які порушуються дослідниками: характерні риси Січневого повстання, російсько-польсько-українські взаємини, як напередодні, так і під час повстання, участь населення Правобережної України у польському повстанні 1863–1864 рр., соціальні та політичні зміни, що відбувалися на Правобережжі після його придушення. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що українські вчені активно працюють над темою польського визвольного руху на Правобережній Україні та всебічно вивчають роль української сторони у ньому.

Ключові слова: польський визвольний рух, Правобережна Україна, Січневе повстання 1863–1864 рр., українські історики ХХІ ст.

Бгато років минуло з моменту вибуху польського повстання 1863–1864 рр. Проте українське питання у ньому і до сьогодні залишається відкритим. В останнє десятиліття дослідження в цьому напрямку активізувалися, це пов'язано із тим, що у 2013 р. відзначалася 150-а річниця Січневого повстання 1863–1864 рр. Усе ж проблематика польського визвольного руху середини ХІХ ст. у працях сучасних українських науковців ще недостатньо досліджувалась у вітчизняній історіографії. Тому ця тема нині є актуальною і потребує предметного розгляду.

Значну увагу дослідники звертають на джерельну базу, яка окреслює події середини ХІХ ст. Досліджують мемуарні твори та архівні документи, що проливають світло на невідомі факти.

Дослідниця О. Бачинська у праці “Українська складова у польському національному русі: з повідомлень російського консула в Галаці” [1], на основі документів Державного архіву Одеської області, зокрема, повідомлень російського консула П. С. Романенка, які висвітлюють події підготовки Січневого повстання 1863–1864 рр. в м. Галац, показала намагання лідерів польського руху використати українське населення для підтримки своїх ідей. Увагу звернено на формування повстанського війська під проводом М. Чайковського. Автор вказує, що мало хто з українців підтримував ідеї повстанців. Вона підкреслює, що польські національні організації користувалися печатками із символікою Польщі, Литви та України, яку використовували від часів гетьманства Б. Хмельницького і до кінця ХVІІІ ст.

На основі документів ІІІ Відділення його Імператорської Величності канцелярії (1826–1880), що зберігаються в Державному архіві Російської Федерації, Ю. Легун у статті “Висвітлення обставин перебігу повстання 1863 р. на Поділлі в документах Державного архіву Російської Федерації” [2] дійшов висновку, що Січневе повстання не набуло масового розповсюдження на теренах Подільщини. Документи свідчать лише про значну пропагандистську діяльність та зберігання зброї поміщиками польського походження, які прагнули повернення польських порядків. Українське населення та євреї ставилися до цього негативно.

У роботі “Мемуари Тадеуша Бобровського як джерело з історії Січневого повстання” В. Колесник [3] повідомляє біографічні відомості Т. Бобровського, зазначаючи, що він свого часу був відомим громадським діячем у Південно-Західному краї. Його мемуари були видані посмертно у Львові в 1900 р. у двох томах. Січневе повстання знайшло відображення у другому томі під назвою “Спогади зрілого віку”. Тут виділено основні причини повстання та події, що передували йому. Автор вказала, що Т. Бобровський був противником повстання, оскільки розумів, воно не матиме успіху на українських землях [3, с. 49], так зрештою, і сталося. На сторінках мемуарів Т. Бобровський розповідає про трагічні наслідки Січневого повстання для польської людності в Україні.

Досліджуючи польське повстання 1863 року, В. Бендюг [4] помістив фрагмент дорожнього нарису вчителя Житомирської гімназії Луки Рафальського “Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии 1864/5 году”, в якому описано поле битви на території нинішньої Славутчини, де був розгромлений один із загонів польських повстанців, сугичка на переправі через річку Слuch біля Мирополя та інші події. Л. Рафальський подав відомості про саму битву зі слів очевидця, місцевого сторожа та іншого місцевого люду. Вони повідомили, що пани розташували тут табір і на них напали козаки та інші війська. Оскільки автор був прихильником російської сторони, у роботі простежується неприязнь до повсталих. Він вказує на значні втрати з боку повстанців, на протизагони вихваляє майстерність російського загону, який із цієї боротьби, за його словами, вийшов майже неушкодженим.

Деякі дослідники окреслюють загальні риси польського Січневого повстання. Так, І. Мозговий у статті “Січневе повстання в Польщі та Україна” [5] розглянув причини, передумови, обставини та наслідки польського Січневого повстання 1863–1864 рр. Основну увагу звернув на діяльність повстанських організацій задля залучення українського населення на спільну боротьбу проти царського гніту. Проте у праці вказано, що заклики не знайшли належної підтримки через розбіжність у поглядах між селянством та повсталими. Дослідник виділив причини непорозуміння між основними таборами польської правлячої верхівки “червоними” та “білими”. Та саме їхнє безперервне протистояння називає основною причиною невдачі повстання [5, с. 116]. Автор показує вплив польського визвольного руху на розвиток українського, роль повстання для розвитку добросусідських відносин українського й польського народів, єднання їх зусиль у боротьбі зі спільним ворогом-загарбником. Проте не слід забувати, що основною метою польського повстання було відновлення кордонів у межах 1772 року. А інтереси українського народу були далеко не на першому місці, про що сам автор і зазначає у статті. Він високо оцінює роль повстання для Європейської історії, підкреслює його вплив на проведення реформ царським урядом, які значно полегшили становище селянства.

У публікації “До 150-річчя початку Польського повстання 1863–1864 рр.” [6] досліджуються події, що передували повстанню, а саме маніфестації у Царстві Польському, роль церкви у польському питанні, а також заходи російського уряду, аби запобігти виступам. Значна увага приділена подіям на Правобережній Україні, де вказується, що українське населення не підтримало польської шляхти, оскільки ініціатива останньої не відповідала земельним інтересам селянства. Г. Путова публікує низку архівних документів, листи, розпорядження, повідомлення, рапорти, що стосуються Січневого повстання на Правобережжі. У роботі наголошується, що повстання 1863–1864 рр. є одним з найвизначніших національно-визвольних виступів XIX ст.

Дослідник Б. Гудь у праці “Січневе повстання 1863 р. на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення” [7] разом із загально окресленими рисами Січневого повстання, звернув особливу увагу на неприєднання

українського населення до польського визвольного руху. Більше того, він стверджує, що воно протидіяло повстанцям, вступаючи у “караули”.

Ще одним напрямком дослідження стали російсько-польсько-українські взаємини напередодні та під час повстання. Цю проблему розглянув Ю. Земський у дисертації “Польський, російський та український проекти націотворення щодо Правобережної України середини ХІХ ст.” [8]. У ній автор окреслює протистояння російсько-польсько-українських проектів, кожна сторона з яких бачила Правобережну Україну у своїй трансформації.

Дослідник вказує на те, що, хоч шляхта закликала до рівності та свобод у своїх прокламаціях, насправді ж вона не прагнула до зближення з народом, а продовжувала вести консервативну політику, яка позбавляла підтримки простого населення. Цим вдало зумів скористатися російський уряд, який використав можливість боротися не силою, а протиставити польському народу український. Каменем спотикання між двома народами дослідник називає бажання поляків відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. А російський народ не визнавав польські претензії на Українське Правобережжя, Білорусь та Литву. На основі цього протистояння простежується і піднесення українського національного руху. Проте ні російська, ні польська сторони не визнавали жодних окремих бачень з боку українського народу.

Основна увага сучасних вчених спрямована на дослідження проблеми участі населення Правобережної України у польському національному повстанні 1863–1864 рр. в окремих її регіонах, участь певних особистостей чи суспільних верств.

У праці “Шляхта Уманщини в Січневому повстанні” І. Кривошея [9] зазначає, що, хоч на Правобережжі проводилась пропагандистська діяльність, повстання в Уманському повіті мало дворянсько-шляхетський характер і не набуло масового поширення. Основними причинами поразки повстання вважає відірваність від корінної Польщі польських шляхетних кіл правобережних земель та заходи царизму, який у боротьбі із польськістю перейшов від методів репресивних до еволюційних [9, с. 73].

Січневе повстання на Херсонщині подав Є. Сінкевич у праці “Підтримка Січневого повстання жителями Херсонської губернії Російської імперії” [10]. Дослідник підкреслив, що на ці землі Січневе повстання не поширилося, проте мала місце діяльність окремих діячів, які намагалися поширити там цей рух. За словами автора, поруч із поляками переслідувань зазнали і українці. Характерно, що на південних теренах України, вони не сприймали один одного як конкурентів у боротьбі за власну державність [10, с. 84], а боролися проти царського гніту.

Аналізуючи проблеми українського селянства Правобережжя в Січневому повстанні 1863–1864 рр., Ю. Присяжнюк у роботі [11] розглянув події через призму суспільних відносин. Він наголосив на важких стосунках між українськими селянами та польською шляхтою. Підмітив вдало використаний цей конфлікт російським урядом, який намагався розпалити ще більшу ворожнечу. Ті українці, які взяли участь у повстанні, сподівалися, що повстання в Польщі дасть поштовх революції на теренах імперії, та на справедливе вирішення національного питання. На думку автора, про це могли думати лише представники дворянських та інтелектуальних кіл, селянство ж не підтримувало повстання [11, с. 94].

У своїх публікаціях Є. Чернецький “Січневе повстання в долі Домініка Шанявського” [12] та О. Колянчук “Українські епізоди в Січневому повстанні (1863–2013)” [13] розглянули долі окремих особистостей, які взяли участь у повстанні та поплатилися за це життям, або ж були жорстко покарані царським урядом. О. Колянчук стверджує, що партизанський рух українського населення в

1863 р. не був масовим, але певна частина все ж взяла участь. Це спричинило репресії не лише проти польського, а й проти українського національного руху.

Група дослідників, як от І. Шостак [14], Ю. Хитровська [15], О. Буравський [16], Ю. Земський [17] приділили увагу вивченню духовенства у Січневому повстанні. І. Шостак виділила основні чинники, які зумовили участь римо-католицького духовенства у повстанні. Серед них: патріотизм, близькі зв'язки з польською шляхтою та статус, власне, католицької церкви, який за часів існування Речі Посполитої був значно вищим, ніж за часів російського панування. Дослідники прийшли до висновку, що римо-католицьке духовенство активно підтримувало повстанців, однак, меншою мірою, аніж в часи Листопадового повстання. Це пов'язано з тим, що після репресій з боку російського уряду воно було послаблене, передусім економічно [15, с. 282]. Основним завданням католицького духовенства під час повстання, автори називають ідеологічну обробку населення, заклик українського населення підтримати повстання, поширення польської революційної літератури та зберігання зброї. Проте підтримкою населення їм заручитися не вдалося, навпаки українське селянство, білоруське і навіть польське, вороже ставилося до повстання. Царський уряд різко ставився до будь-яких проявів непокори, тому значна частина римо-католицького духовенства опинилася у засланні, а костели та церкви були закриті. Досліджуючи проблему, вчені наголошують і на винятках, коли певні ксьондзи висловлювалися проти повстання, а деякі православні священники благословляли на боротьбу.

Окрім цього, Ю. Хитровська розглядає участь православного духовенства у повстанні поряд із римо-католицьким, вказує на складні стосунки православного кліру із польськими шляхтичами ще до повстання, та які особливо загострилися у 60-х рр. Православні священники різко виступили проти повсталых, і активно допомагали у їх придушенні [15].

Значна увага дослідників звернена на проблеми соціальних та політичних змін, що відбувалися на Правобережжі після придушення повстання, а разом із тим на піднесення українського національного руху. У краї розпочалась русифікація, що мала за собою негативні наслідки і для польського населення.

Ці проблеми розглядали у своїх працях: В. Шандра “Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р” [18] та “Бюрократ як суб'єкт русифікації на Правобережній Україні після польського Січневого повстання 1863 р.” [19]; Н. Івчик “Польське питання в національній політиці Російської імперії (друга половина XIX ст.)” [20], С. Борисевич “Законодавча реакція російського самодержавства на Січневє повстання 1863 р.” [21], Темірова “Вплив повстання 1863–1864 рр. на поміщицьке землеволодіння на Правобережній Україні” [22], О. Барвінок “Дворянське самоврядування на Поділлі після Січневого повстання 1863–1864 рр.” [23].

Автори на основі архівних документів виділили заходи царського уряду після Січневого повстання, що були спрямовані на подолання польської присутності в Україні та намагання русифікувати Південно-західний край. До основних вони віднесли заходи, спрямовані на підрич польського землеволодіння, конфіскацію польських маєтків та переселення у регіон російського елементу, нападки на католицьку церкву, що проявлялися у закритті храмів та гоніннях на католицьке духовенство, інтенсивне поширення освіти російського спрямування, усунення поляків з керівних посад на місцях, які займалися російськими чиновниками та ін. Дослідники вказали, що у боротьбі проти поляків на Правобережжі, царський уряд вдало використав конфлікти між українським селянством та польською шляхтою, а також між православним та католицьким віросповіданнями. В. Шандра зазначила, що Січневє повстання 1863 р. практично стало

каталізатором формування націй – як польської, російської, так і української [18, с. 117].

Разом з цим, С. Борисевич називає ряд труднощів, з якими зіткнувся російський уряд. По-перше, це небажання російського населення переселятись на Правобережжя, по-друге, заходи поляків, які намагалися перешкодити продажу своїх маєтків [21, с. 143]. Цю ситуацію окреслює Н. Темірова. На її думку, русифікаторська політика царського уряду призвела до економічного послаблення краю. Такі заходи не виправдали його сподівань, у другій половині XIX ст. лише третина польських маєтків перейшла у власність російського дворянства [22, с. 148].

Отже, розглядаючи проблеми, які порушують дослідники XXI століття, відносно польського визвольного руху XIX ст. на Правобережній Україні бачимо, що основна їх увага звернена на окреслення загальних рис Січневого повстання, російсько-польсько-українських взаємин, як напередодні, так і під час повстання, рушійні сили та соціально-економічні й суспільно-політичні зміни, що відбулися після придушення повстання 1863–1864 рр. Ці дослідження дають підстави стверджувати, що на Правобережній Україні у зазначений період, польський визвольний рух мав шляхетський характер, зустрічаються лише окремі випадки участі українського елемента у повстанні, що пов'язано із боротьбою між польською шляхтою та українськими селянами.

У цей час простежується і піднесення українського національного руху, що пов'язано з послабленням утисків та бажанням як російської, так і польської сторони заручитися підтримкою місцевого населення. Але ні одна, ні інша сторона не розглядала український рух, як щось відмінне від свого руху. Поразка повстання мала трагічні наслідки для польського елемента Правобережної України. Проте для українського населення політика русифікації, поряд із негативними економічними наслідками, надавала можливість заможному українському селянству купувати землю, займати керівні посади, що було першими кроками піднесення української нації.

Список використаних джерел

1. *Бачинська О.* Українська складова у польському національному русі: з повідомлень російського консула в Галаці // Чорноморська минувшина: записки відділу історії козацтва на Півдні України. – Одеса, 2010. – Вип. 5. С. 151–158.
2. *Легун Ю.* Висвітлення обставин перебігу повстання 1863 р. на Поділлі в документах Державного архіву Російської Федерації / Ю. Легун // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. Монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 26–41.
3. *Колесник В.* Мемуари Тадеуша Бобровського як джерело з історії Січневого повстання / В. Колесник // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 42 – 54.
4. *Бендюг В.* Польське повстання 1863 року очима православних авторів XIX сторіччя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/97423/>.
5. *Мозговий І.* Січневе повстання в Польщі та Україна / І. Мозговий // Світогляд – Філософія – Релігія. – 2014. – Вип. 7. – С. 105–119.
6. *Путова Г.* До 150-річчя початку Польського повстання 1863–1864 рр. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]: http://cdiak.archives.gov.ua/v_do_150_rochatku_Polskiego_povstannya_1863-1864.php.
7. *Гудь Б.* Січневе повстання 1863 р. на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення / Б. Гудь // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 6–25.
8. *Земський Ю.* Польський, російський та український проекти націотворення щодо Правобережної України середини XIX ст.: Дисертація д-ра іст. наук: 07.00.02 / Ю. Земський – К., 2012. – 410 с.
9. *Кривошея І.* Шляхта Уманщини в Січневому повстанні / І. Кривошея // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 65–80.
10. *Сінкевич Є.* Підтримка Січневого повстання жителями Херсонської губернії Російської імперії / Є. Сінкевич // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до

фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 8–86. 11. *Присяжнюк Ю.* Українські селяни Правобережжя в Січневому повстанні 1863–1864 рр. / Ю. Присяжнюк // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 87–100. 12. *Чернецький С.* Січневе повстання в долі Домініка Шанявського / С. Чернецький // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 118–125. 13. *Колянчук О.* Українські епізоди в Січневому повстанні (1863–2013) / О. Колянчук // Історія. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.nasze-slowo.pl/ukraїнські-епізоди-в-січневому-повст/>. 14. *Шостак І. В.* Секуляризація церковних римо-католицьких маетків на Волині після повстання 1830–1831 рр. // Поляки на Волині: історія і сучасність: Наук. збірник “Велика Волинь”. – Т. 30. / Гол. ред. М. Костриця. – Житомир, 2003. – С. 105–115. 15. *Хитровська Ю.* Участь римо-католицького та православного духовенства Правобережної України в польському національно-визвольному повстанні 1863–1864 рр. // Наукові записки “Історичне релігієзнавство”. Випуск 3. – 2010. – С. 279–288. 16. *Буравський О.* Римо-католицьке духовенство Правобережної України і Білорусії в Січневому повстанні 1863–1864 рр. / О. Буравський // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Серія “Історичне релігієзнавство” №10. – 2014. – С. 54–61. 17. *Земський Ю.* Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці польського повстання 1863–1864 рр. / Ю. Земський // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 21. – К., 2010. – С. 149–161. 18. *Шандра В.* Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. / В. Шандра // Український історичний журнал. – 2014. – №1. – С. 106–119. 19. *Шандра В.* Бюрократ як суб’єкт русифікації на Правобережній Україні після польського Січневого повстання 1863 р. / В. Шандра // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 159–176. 20. *Івчик Н.* Польське питання в національній політиці Російської імперії (друга половина XIX ст.) / Н. Івчик // Сторінки історії: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 29. – С. 76–86. 21. *Борисевич С.* Законодавча реакція російського самодержавства на Січневе повстання 1863 р. / С. Борисевич // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 126–143. 22. *Темірова Н.* Вплив повстання 1863–1864 рр. на поміщицьке землеволодіння на Правобережній Україні / Н. Темірова // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 144–158. 23. *Барвінок О.* Дворянське самоврядування на Поділлі після Січневого повстання 1863–1864 рр. / О. Барвінок // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 177–184.

Юлия Конаровская

ПРОБЛЕМАТИКА ПОЛЬСКОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В РАБОТАХ УКРАИНСКИХ ИСТОРИКОВ НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье анализируются вопросы польского национального движения середины XIX в. на Правобережной Украине, которые исследовались украинскими историками за последнее десятилетие. Выделены поднимающиеся учеными проблемы: характерные черты Январского восстания, русско-польско-украинские отношения, как накануне, так и во время восстания, участие населения Правобережной Украины в польском восстании 1863–1864 гг., социальные и политические изменения, происходившие на Правобережье после его подавления. Проведенный анализ позволяет утверждать, что украинские ученые активно работают над темой польского освободительного движения на Правобережной Украине и всесторонне изучают роль украинской стороны в нем.

Ключевые слова: польское освободительное движение, Правобережная Украина, Январское восстание 1863–1864 гг., украинские историки XXI века.

Juliya Konarivska

**PROBLEMS OF THE MIDDLE 19TH CENTURY POLISH LIBERATION
MOVEMENT ON THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE WORKS OF THE EARLY
21ST CENTURY UKRAINIAN HISTORIANS**

The paper analyzes the problems of the middle 19th century Polish national movement on the Right-Bank Ukraine, which were studied by the Ukrainian historians over the past decade. The problems raised by scientists are highlighted: the characteristic features of the January uprising, Russian-Polish-Ukrainian relations, both on the eve and during the uprising, the participation of the population of Right-bank Ukraine in the Polish Rebellion of 1863–1864, social and political changes that took place on the Right Bank after the suppression of the Rebellion. The analysis allows us to state that Ukrainian scientists are actively working on the theme of the Polish Liberation movement in the Right-Bank Ukraine and thoroughly study the role of the Ukrainian side in it.

Key words: the Polish Liberation Movement, the Right-Bank Ukraine, the January Rebellion in 1863–1864, the 21st century Ukrainian Historians.